

EVREII DIN VADUL-RAȘCOV ÎN MEMORIA LOCALNICILOR

CZU: 94(=411.16)+008](478)

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.23.1-68.13>Doctorand **Iulii PALIHOVICI**E-mail: i.palihovici@ich.mdORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3044-0205>

Institutul Patrimoniului Cultural

JEWS FROM VADUL-RAȘCOV IN THE MEMORY OF THE LOCALS

Summary. The purpose of our research is to reconstruct the events in the past of the village of Vadul-Rașcov, and the impact of the residence of a large Jewish community in Vad-Rașcov, Soldanești, where through the imperial census of 1897, ¾ of the village population were Jews. The field research carried out by the author in Vadul-Rașcov, during the years 2019–2020, allowed the collection of valuable information about the life of the Jewish community, the location of the neighborhood compactly inhabited by Jews, and their occupations. This process allowed us to elucidate, through the prism of oral history, a number of aspects related to the spiritual and material culture of the community, inter-religious relations and intercultural contacts, but also the reconstruction of the cultural environment of the village, of everyday life, associated with important events in the history of the former fair. A series of filming of the locations and several interviews with those who have preserved memories of the time when Jews still lived in the village have been carried out. The study realized by us by documenting the information gathered from the field has ethno-cultural value and practical applicability, it is relevant for a detailed knowledge of the history and Jewish heritage of the village. The locations related to the history of the Jews of Vadul-Rașcov and the memories of the locals can be used to compile a tourist guide of the region.

Keywords: cultural heritage, Jews, oral history, Vadul-Rașcov, field research.

Rezumat. Scopul cercetării noastre constă în reconstituirea evenimentelor din trecutul satului Vadul-Rașcov și a impactului șederii unei mari comunități evreiești în târgul Vad-Rașcov, Șoldănești, unde, prin recensământul imperial din 1897 se constată că ¾ din populația satului erau evrei. Cercetările de teren efectuate de autor în Vadul-Rașcov, în perioada anilor 2019–2020, au permis colectarea unor date despre viața comunității evreiești, amplasarea cartierului locuit compact de evrei și îndeletnicirile lor. Acest proces ne-a permis să elucidăm, prin prisma istoriei orale, un șir de aspecte legate de cultura spirituală și materială a comunității, relațiile interreligioase și contactele interculturale, dar și reconstituirea mediului cultural al satului, a vieții de zi cu zi, asociate cu evenimentele importante din istoria fostului târg. Am realizat o serie de filmări ale locațiilor și mai multe interviuri cu cei care au păstrat amintiri despre perioada când în sat mai locuiau evrei. Studiul efectuat de noi prin documentarea informațiilor culese din teren are valoare etno-culturală și aplicabilitate practică, este relevant pentru o cunoaștere detaliată a istoriei și a patrimoniului evreiesc al localității. Punctarea locațiilor ce țin de istoria evreilor din Vadul-Rașcov și amintirile localnicilor pot servi la alcătuirea unui ghid turistic al regiunii.

Cuvinte-cheie: patrimoniul cultural, evrei, istorie orală, Vadul-Rașcov, cercetări de teren.

În anii 2019–2020, efectuând mai multe deplasări în comuna Vadul-Rașcov, Șoldănești, am reușit să realizăm o serie de interviuri cu locuitorii satului, dar și să efectuăm un relevu de teren cu concretizarea anumitor locuri legate de istoria șederii aici a evreilor. În articol au fost folosite textele interviurilor realizate de către noi cu mai mulți localnici, toți născuți la Vadul-Rașcov, și anume: Valentina Rotari (n. 1942), pensionară; Mihai Beldiman (n. 1947), pensionar; Sergiu Palihovici (n. 1947), pensionar; Petre Luca (n. 1936), pensionar; dar și materialele publicate pe pagina web a Institutului Centropa (www.centropa.org)¹, cu care cola-

¹ Institutul Centropa a fost înființat la Viena și Budapesta în anul 2000 cu scopul de a păstra memoriile evreiești din Europa Centrală și de Est, Balcani, Țările Baltice și fosta Uniune

borăm de mulți ani, semnate de vadașovenii Raisa Roitman (n. 1926), doctor, Șaia Kleiman (n. 1931), profesor, Ihil Șraibman (n. 1913), scriitor².

Sovietică pentru cea mai largă audiență posibilă; a digitizat peste 25 000 de fotografii de familie private și documente personale; a înregistrat peste 45 000 de pagini de interviuri, realizate între 2000 și 2009. Începând din 2005, a început să creeze filme multimedia, expoziții itinerante, programe educaționale și cărți ilustrate, toate bazate pe arhiva proprie. În ultimii ani, a produs filme documentare, aplicații pentru tururi pietonale și podcasturi. Biroul principal și centrul creativ se află la Viena, iar echipele educaționale lucrează în birourile Centropa din Budapesta, Hamburg și Washington DC.

² Linkurile pentru fiecare dintre acești informatori sunt în bibliografie, traducerea paginilor din engleză ne aparține.

Colectarea de materiale fotografice ca sursă etnografică importantă a constituit un instrument valoros pentru reconstrucția trecutului satului. Ghidați de locuitori, am filmat mai multe obiective din cele puține rămase, întrucât mahalaua evreiască a satului a fost mistuită de incendiul de la sfârșitul lunii iulie 1941. Aceste cercetări au avut ca scop fixarea informației despre viața comunității evreiești, dispariția căreia a schimbat dramatic felul de a fi și chiar imaginea satului.

Conform recensământului din 2004, comuna Vadul-Rașcov număra 1 648 de locuitori. Altădată, în perioada înfloririi sale, în târgul Vadul-Rașcov erau de trei ori mai mulți locuitori (4 641, conform recensământului din 1897). Satul, cu o istorie de aproape șase secole, este într-un continuu regres demografic, care a început cu migrarea evreilor. Cu toate că explicațiile sunt la suprafață, ele ascund procese durezoase de migrație, în trecut și în prezent, cataclisme istorice, dramele multor familii.

Istoria documentată a satului începe cu secolul al XV-lea, când Vadul-Rașcov a fost atestat la 14 ianuarie 1447 ca post fortificat pe Nistru, cu vameși și ostași de pază, ca târg de negustori, călători din țări străine. Denumirea satului se poate citi și pe „Harta Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare Voievod”, compusă după documente vechi și publicată în 1908, cu binecuvântarea și cheltuiala P.S. dr. Conon Arămescu-Donici, episcop al Hușilor.

Zamfir Arbore, considerat de Nicolae Iorga drept „cel mai documentat istoriograf al vieții basarabene” [1], în *Dicționar geografic al Basarabiei*, apărut în colecția „Dicționarele geografice ale provinciilor române în afară de Regat” amintește, la rândul său, de târgul Vadul-Rașcov: „Vad-Rașcu (azi ortografiat Vadul-Rașcov, în jud. Orhei), târgușor, în jud. Soroca, așezat pe malul Nistrului, centrul volostei cu același nume. Pozițiunea geografică: 47°56' lat., 26°28' long. d. m. Paris. Are 492 case, cu o populație de 5 244 suflete, din cari aproape 3 mii evrei; biserică, școală de Zemstvo cu 2 clase, poștă și telegraf, șosea via Domuljeni, unde se unește cu șoseaua Soroca – Gura-Camenca. Centrul daraverilor comerciale peste Nistru cu Podolia” [2].

Exploratorul elvețian Johann Heinrich Müntz, călătorind în anii 1781–1783 prin Podilia, descrie malurile Nistrului de aici: „Zona este foarte romantică, frumoasă și convenabilă pentru comerț pe Nistru. <...> De la distanță, munții arată ca niște ziduri uriașe. Malul Moldovei este accesibil aici și puteți trece comod peste râu cu pluta (400 de picioare lățime). <...> Malul Moldovei aici este mult mai jos decât cel polonez. Sunt pești buni în râu, inclusiv un excelent nisetru. <...> Un loc minunat pentru vinificație” [3].

În *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* (Dicționarul geografic al Regatului Poloniei), enciclopedie editată în 1880–1902 la Varșovia, satul Vadul-Rașcov este descris ca „târg de pe malul drept al Nistrului, județul Soroca al guberniei Basarabia, vizavi de Raszków (Rașcov) din powiatul Olhopol, la aproximativ 50 de verste sud-est. Are 270 de gospodării, 1 527 de locuitori, biserică, casă de rugăciune evreiască, 3 fabrici de lumânări (cu o capacitate de producție de 2 600 puduri), port pe Nistru, piețe săptămânale, târg în fiecare a patra săptămână. Se vând cereale, sare, grăsimi și lemn” [4].

Până la venirea rușilor, moșia localității aparținea mănăstirii Golia din Iași, ridicată încă în secolul al XVI-lea. După reforma agrară din Rusia din 1861, mănăstirea Golia a rămas cu 1868 desetine de pământ arabil la Vadul-Rașcov.

În cadrul interviurilor noastre în Vadul-Rașcov, interlocutorii nu au vorbit despre date și statistici din istorie. Doar Valentina Rotari, sora regretatului scriitor Dumitru Matcovschi și învățătoare de istorie, ne-a relatat: „...1447, deci acesta este anul întemeierii satului <...> la mijlocul secolului XVI Vadul Rașcov este cunoscut în lucrările scrise”.

Pornind de la scopul studiului nostru de a reconstitui trecutul satului Vadul-Rașcov și de a determina rolul comunității evreiești în viața socială și culturală a localității, trebuie să înțelegem care au fost cauzele acestei migrații masive a evreilor din Podilia, ce facilități le-au fost promise ca să-i facă să treacă Nistrul. În secolul al XVIII-lea, evreii au migrat în Basarabia din diverse motive, dar mai ales fugind de pogromurile cazacilor. Unii dintre ei „s-au ocupat de trecerile peste Nistru, înlocuind moldovenii și grecii, până când au fost expulzați. Numărul evreilor a crescut semnificativ în timpul războiului ruso-turc (1806–1812), când granița cu Podilia a fost deschisă” [5]. Astfel, fenomenul migrației s-a intensificat la începutul secolului al XIX-lea, odată cu ocuparea teritoriilor basarabene de către imperiul rus. Administrația rusească dorea să atragă noi coloniști pe teritoriile proaspăt acaparate, stimulând procesul prin avantaje fiscale și juridice. Evreii au fost printre cei vizați în campanie și atunci a început migrația lor masivă spre terenuri neexplorate de ei în deplină măsură.

Dacă la momentul anexării Basarabiei de către Imperiul Rus (1812) aici locuiau circa 20 000 de evrei, în anul 1861 populația evreiască din Basarabia crescuse până la 70 000 [6], iar către anul 1897, în cadrul recensământului efectuat au fost numărați 228 600 de evrei, cu o pondere de 11,8 % din populația provinciei. Legislația imperială limita libertatea evreilor de a se stabili, fiindu-le interzise anumite categorii de

localități. Către anul 1835, când Basarabia începea treptat să-și piardă autonomia și acțiunile de rusificare se înmulțeau, legile rusești antiievreiești s-au extins și asupra evreilor basarabeni. În anii 1869, 1879 și 1891 au fost emise decrete care prevedeau izgonirea evreilor din orașe. La 3 mai 1882 au fost introduse așa-numitele „Майские законы” (Legile lunii mai). Acestea au anulat unele dintre reglementările adoptate mai devreme de Alexandr al II-lea, care permiteau anumitor categorii de evrei să trăiască în afara Zonei de reședință. În consecință s-a produs o altă expulzare a evreilor din orașele mari, iar în Zona de reședință evreilor li s-a interzis să se stabilească, să închirieze și să achiziționeze imobile în afara orașelor și târgurilor. Vadul-Rașcov avea statut de târg, iar asta ar putea fi, pe lângă perspectivele pentru a face comerț, explicația stabilirii numărului mare de evrei în localitatea dată.

Istoria localității are o perioadă lungă, de un secol și jumătate, poate mai mult, de prezență a evreilor pe moșia satului. Aici s-a stabilit un număr mare de evrei, deseori constituind majoritatea populației din localitate. Astfel, datele statistice ale recensământului din 1897 indicau 3 237 de locuitori evrei, $\frac{3}{4}$ din totalul de 4 641 al populației satului, iar conform recensământului din 1930 [7], din 3 976 de locuitori 1 958 erau evrei. Poziționarea geografică a satului (mai târziu, târgului) era mai mult decât avantajoasă. Vad-Rașcovul era situat pe o veche cale comercială și, având în vedere facilitatea de a traversa râul, servea negustorilor de pe timpurile Principatului Moldovei și Rzeczpospolitei.

Profesoara de istorie Valentina Rotari a menționat contextul acestui fenomen de migrație: ...când vorbim despre evrei, trebuie să vorbim despre migrația evreilor care are loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, din centrul Europei <...> au migrat spre est <...> și putem să vorbim despre așezarea evreilor, care au migrat aici, la Vadul Rașcov.

Faptul că Vadul-Rașcov a fost preferat de migrații evrei se datorează anumitor particularități ale îndeletnicirilor lor, spune Valentina Rotari: „De ce evreii s-au așezat la Vadul-Rașcov? Satul Vadul-Rașcov e alcătuit din două mahalale, de sus și de jos. Cea mai populată a fost mahalaua de jos... unde s-au așezat moldovenii, s-a format satul acolo. Din ce cauză? Că erau condiții prielnice, păduri erau acolo, Nistru pentru pescuit ... Partea de sus a satului era mai puțin populată, însă pentru evrei, pentru așezarea evreilor era foarte convenabilă. Din ce cauză? Drumul, pe care v-ați coborât în sat, leagă [partea de sus] cu Ucraina, iar aceasta le permitea evreilor să se îndeletnicească cu ocupația lor principală, cu comerțul. Și ei au început să-și construiască case”.

Într-o jumătate de secol, evreii au construit mahalaua evreiască și au dezvoltat o întreagă infrastructură a satului. Pedagogul Șaia Kleiman, vorbește din amintirile părinților, dar și ale sale: erau patru mari sinagogi cu două etaje în centrul orașului și câteva mai mici, cu un singur etaj, pentru evreii mai săraci, la periferia orașului. Acele sinagogi mai mici erau numite după grupurile de meșteșugari care le frecventau: crotitori, cizmari, dulgheri etc. La fiecare sinagogă era câte un rabin. Era și o casă mare în centrul orașului, unde locuiau rabinii și familiile lor [8]. Cunoscutul scriitor Ihil Șraibman, într-un interviu oferit Centropei în noiembrie 2004, relatează cum vedea el târgul: „...în oraș erau patru sinagogi, școli primare, hedere și Talmud Tora. Bunicul meu Zusia a proiectat și construit case. Bunicul meu a construit și una dintre cele patru sinagogi din târg. Aceasta era sinagoga celor mai simpli oameni din oraș, care nu profesau meșteșuguri. Pe frontonul sinagogii era sculptată o carte deschisă, cu doi lei pe ambele părți ale cărții, cu picioarele din față ridicate. Peste lei era gravată o inscripție în ebraică: *Prin efortul lui rab Zusia Șokler*” [9].

Numeroasa comunitate evreiască a dat, evident, un imbold puternic dezvoltării economice a localității. Evreii au introdus activități noi, au pus pe roate comerțul și în consecință în sat a crescut o mahală evreiască a cărei stradă principală era numai dughene, unde, după spusele localnicilor, se vindea marfă multă și variată. Magazine erau atât de multe, încât evreii erau nevoiți să înghesuie casele, le construiau lipite una de alta. Modelul clasic al unei case evreiești a prins foarte bine aici. Vorbim despre o construcție tip vagon, cu două intrări direct din stradă, una dintre ele însemnând ușa magazinului sau a atelierului.

Ihil Șraibman, a cărui bunică „a fost foarte bună, ca toate bunicile, și foarte deșteaptă, avea un mic magazin alimentar unde vindea ceai, cafea și cereale...”, în interviul său își amintește: „Evreii locuiau în partea centrală a târgului, iar populația moldovenească, rusă și ucraineană locuia pe la margini. Străzile erau înguste și curbate, iar căsuțele cu un nivel erau aproape una de alta. Pe unele dintre ele erau panouri: *Măcelar* sau *Croit*. Primăvara și toamna străzile erau impracticabile” [10].

Aici îl voi contrazice pe scriitor în privința drumurilor „impracticabile”, deoarece printre străzile care urcă prin fosta mahală evreiască a satului am numărat cel puțin trei drumuri pietruite, pe care sătenii le numesc *burkovka*. Acest cuvânt, după părerea noastră, provine din ucraineană, *бруківка*, termenul fiind probabil adus tot de evreii din Podilia și rămas de pe timpurile când pe banii lor au fost pietruite drumurile în mahalaua evreiască. Astfel de drumuri la Vadul-Rașcov sunt câteva, ele coboară din deal spre centru sau

spre izvor, de unde evreilor le aduceau apă căruțașii moldoveni, sacagiii, deoarece pe deal, în mahalaua evreiască, ca și în prezent, era penurie de apă. Dar și pe drumul de acces de la Șoldănești am observat porțiuni pietruite, care țin tot de perioada când înflorea comerțul și căruțele cu marfă mergeau pe acest drum la Bălți.

Valentina Rotari confirmă cele spuse, dar are și propria viziune despre formarea mahalalei evreiești: „Evreii s-au instalat în partea de sus a localității. Această porțiune nu era atât de întinsă pentru a permite construcții mari sau amenajarea grădinilor, de aceea casele lor aveau mai multe etaje”. În Vadul-Rașcov s-au păstrat și până astăzi beciuri „evreiești”, după cum le zic sătenii, care se deosebesc prin dimensiuni considerabil mai mari, fiind destinate depozitării mărfurilor.

Dezvoltarea comerțului, fie el la scară mică, a creat baza dezvoltării producției. În 1870, bunăoară, în sat erau două ateliere de lumânări, opt ateliere de dubire și prelucrare a pieilor, patru mori de apă, trei dintre care aparțineau evreilor.

Ihil Șraibman își amintește despre trecerea peste Nistru, vitală pentru dezvoltarea comerțului și a satului, la general: „Bunicul meu de pe mamă, Zusia Șokler, s-a născut și a trăit în Vadul-Rașcov. El se angaja la orice slujbă la îndemână pentru a-și întreține numeroasa gospodărie. În timpul stăpânirii țariste a mănuit bacul pe Nistru, în zilele de târg” [9].

Mai târziu, tot evreii au construit crama, olonița și lăptăria satului. Despre lăptărie vorbește în amintirile sale doctorița Raisa Roitman, născută la Vadul-Rașcov în perioada interbelică: „Tata a lucrat ca hamal la lăptărie. Ducea lapte și unt la prăvălii. <...> Așa l-a întâlnit pe Moșe Lerner, proprietarul lăptăriei din târgul Vad-Rașcov. <...> Sediul lăptăriei se mai păstrează în localitate” [10].

În 1872 în Vad (Vad-Rașcov) a fost deschis un spital cu 6 paturi, ulterior extins până la 12 paturi. Din 1903 începuse a funcționa un spital nou. În anul 1888 se stabilește legătura telefonică între localitate și Soroca. Poșta din localitate a fost reutilată pentru corespondență și călători [11]. La 1 martie 1912, prin eforturile și din banii comunității a fost înființată o bibliotecă publică cu peste o mie de cărți în idiș, ebraică și rusă. Ihil Șraibman, căruia îi plăcea cartea, își amintește de această bibliotecă următoarele: „Era o bibliotecă publică în Vadul-Rașcov. Mi-a plăcut să citesc în idiș, română și rusă. În bibliotecă erau cărți în ebraică, idiș, română și rusă. Românii au închis-o la un moment dat, dar mai târziu au redeschis-o. Aveam cam nouă ani pe atunci. Îmi amintesc bine ziua aceea. Așezându-mă pe scări, așteptam să se deschidă biblioteca. Am fost primul care a venit acolo să se înregistreze. Aproape în fiecare zi mergeam la bibliotecă pentru a

lua cărți. În câțiva ani am citit toate cărțile din această bibliotecă. Îmi amintesc că bibliotecarul îi sfătuia pe vizitatorii care aveau o problemă în a alege o carte: „Întreabă-l pe băiatul de acolo” și le recomandam o carte de citit” [9].

În 1910 exista o școală elementară pentru copiii săraci, în care învățau 40 de elevi. Ihil Șraibman provine dintr-o familie unde studiile erau o prioritate, lucru obișnuit pentru evrei: „Mama mea Reizl s-a născut în Vadul-Rașcov în 1892. A terminat școala elementară și două clase de liceu” [8]. Dar, înainte de această școală atestată documentar, evreii aveau unde să-și învețe copiii, cel puțin asta ne mărturisește Șaia Kleiman: „Bunicul meu de pe mamă, Șaia Kleiman, s-a născut la Vad-Rașcov în 1857. A terminat hederul” [8].

În 1917 a fost înființată Talmud Tora, școala evreiască comunitară pentru băieții săraci și orfani, în care se preda ebraica, Biblia (în special Pentateuhul și Talmudul). În același timp a fost deschisă o școală medie, care avea patru clase (pentru băieți și fete) și în care se preda conform programului guvernamental, inclusiv pentru elevii creștini. La începutul anului 1920 a fost deschisă o școală primară de patru clase, în care se preda în idiș [12]. Există mărturii în acest sens ale lui Ihil Șraibman și Șaia Kleiman.

Ihil Șraibman, elev sânguinos, își amintește cum se învăța pe atunci la Vadul-Rașcov: „M-am dus la heder înainte de a împlini șase ani. Profesorul meu David-Iosif era mic de statură, ghebos și foarte bătrân. Nu ridica vocea. El ne-a învățat Alef-Bet-ul, cititul și scrisul. După terminarea hederului, am mers la școala evreiască Talmud-Tora, tot o școală elementară, dar mai puțin religioasă decât hederul. Apoi am terminat o școală primară românească. Directorul școlii era evreu și erau elevi evrei în ea. Apoi am terminat două clase ale școlii secundare” [9].

Șaia Kleiman confirmă cele spuse de Ihil Șraibman despre școlile din sat și oferă noi detalii: „Toate disciplinele din școală erau predate în idiș. Pe lângă disciplinele generale, școlarii studiau ebraica, literatura evreiască, istoria și religia. Era o școală mică și nu erau mulți elevi. Era doar educație primară. După ce terminau această școală trebuiau oricum să-și continue studiile într-o școală românească. Prin urmare, multe familii de evrei și-au dorit să trimită copiii lor la o școală primară românească pentru a evita barierele lingvistice. După terminarea școlii primare, copiii evrei erau nevoiți să-și îmbunătățească limba română, ceea ce dura ceva timp” [8].

Caritatea este baza vieții comunității evreiești, de aceea diverse organizații comunitare aveau grijă de cei nevoiași, salvând uneori familii întregi de la foame. Evreii din Vadul-Rașcov aveau și ei societăți caritabile:

de îngrijire a bolnavilor, de ajutorare a săracilor, iar în 1912 au constituit o întovărășire de economii și împrumut. Șaia Kleiman își aduce aminte despre aceste activități, care nu erau o raritate în orașele și târgurile populate de evrei: „Evreii mai bogați făceau donații pentru a-i sprijini pe evreii bolnavi și săraci. Au fost și voluntari, bărbați de vârstă mijlocie, care aduceau alimente și îmbrăcăminte familiilor sărace. Comunitatea finanța spitalul evreiesc, școala primară evreiască și biblioteca evreiască” [8].

Perioada interbelică la Vadul-Rașcov se vede ca una de acalmie, când, fără evenimente majore, sătenii își vedeau de treburile lor, iar satul, în acest ritm domol, trăia în pace și se dezvoltă. Însă tot atunci, în relativă democrație, a început exodul evreilor, o mare parte dintre ei alegând să migreze spre Palestina și cele două continente americane. Recensămintele înfăptuite de autoritățile române dovedesc faptul migrației masive a evreilor din Vadul-Rașcov: de la un număr total de 3 976 de locuitori în 1930 se ajunge la 1 864, în 1941 [13]. Scăderea bruscă a populației cu peste 2 000 de locuitori nu poate fi explicată altfel decât prin migrarea evreilor din sat, urmare a unei tendințe generale de a se întoarce pe pământurile sfinte sau în căutarea unei vieți mai bune în țările dezvoltate economic. Dificultățile economice și sociale, inerția vieții în târguri le-au făcut mai puțin atractive pentru tineri, care s-au mutat în orașe sau au emigrat din țară.

Valentina Rotari, spicuiind amintiri din spusele sătenilor, ne povestește despre viața comunității satului din perioada interbelică: „Înainte de al Doilea Război Mondial au fost câte ceva neînțelegeri pe aici. De ce? Dintre intelectualitatea, în special, moldovenească și evreiască <...> Și deseori se luau la harță <...> adică luptă politică exista în ajunul războiului <...> Se întâmplă așa că moldovenii îi ciocăneau bine pe aceia, aceia pe moldoveni, dar moldovenii de rând, nu, ei nu aveau treabă”.

Cel mai vârstnic dintre interlocutori, Petre Luca, își aduce aminte de felul cum arăta Vadul-Rașcov încă locuit de evrei: „Târgul ista era frumos. Cum eram eu mititel, el era mare, până în deal, acolo, unde-i ultima fântâna. Apoi acolo era iarmarocu de vite se făcea, în deal la Lunea, <...> era mare terenul cela. Pe locul cela s-o făcut casă. Piața evreiască era aici în vale. Era o frumușăță, era mare. Apoi eu țin minte, mă duceau părinții de mână. Era o frumușăță, un târgușor așa, cam central”.

În 1941, odată cu începutul războiului, o parte dintre familiile de evrei care mai rămăseră în țară, înțelegând iminența masacrului, au luat calea pribegiei spre est. Ca peste tot în Basarabia, și bărbații evrei au fost înrolați în armata sovietică. În sat nu s-au dus lup-

te, însă localnicilor le-a rămas în memorie bombardamentul german al locului unde era posibilă trecerea, la vad, lângă spital. Șaia Kleiman a fost martor al tragediei, după care a fugit din sat împreună cu familia: „În primele zile ale războiului, târgul nostru a fost bombardat cu brutalitate (deși acolo nu existau trupe militare). Mulți oameni au fost uciși și răniți. Nu aveam nicio informație despre starea lucrurilor de pe front, dar la scurt timp după bombardament se auzeau deja exploziile de obuze de pe frontul care se apropia. Atunci populația evreiască a început să se evacueze. Cred că era începutul lui iulie 1941” [8].

În interpretarea istoriei satului există mai multe versiuni ale modului cum s-a produs acel bombardament și cum a dispărut mahalaua evreiască. Diferă datele, chiar și anii în relatările sătenilor. Iată ce își amintește Valentina Rotari: „<...> frontul a mers și pe la Vadul-Rașcov și au dat foc târgului. Târgul evreiesc o ars <...> și o parte dintre evrei au fugit, că ei au văzut că se apropie frontul. Spuneau moldovenii cum fugeau ei taman pe strada cea principală, pe care coborâm în sat, și fugeau care și cum au putut”. Mihai Beldiman, locuitor al satului vecin Socola, dar născut în Vadul-Rașcov, relatează despre tragedie din spusele rudelor: „Moldovenii au văzut cum bătrâna evreică a dat foc caselor, când evreii au fugit. Erau acoperite cu șindrilă și una lângă alta, mai ales astea din centru, care au ars. Ea a dat foc la una și restul s-au dus toate. Pereții au rămas, dar i-au fărâmat moldovenii, dacă era ars tot <...> la bolniță au bombardat, la Nistru <...> acolo o ucis tare ... o venit v-o trei avioane, n-o fost multe ... da tunea era pe Nestrul, cică «când m-am uitat în sus veneau niște pălării, da și eu, în apă...», ca pălăriile veneau bombe, da în sat n-o cichat nicio bombă, nu ... Aiștia [evreii din Vadul-Rașcov] o plecat de aici, au dovedit și s-au dus din Vadul-Rașcov. Amu, acei care veneau de la Bălți, de la Cernăuți, știi când venea potopul cel mare de lume, tata era concentrat la Nistru cu lodka și era lume multă acolo pe mal și ei în sat n-o dat nicio bombă. Numai la bolniță, acolo, la Nistru, au bombardat, în lumea ceea, care era acolo au bombardat <...> D-apoi lume era, malul era plin cu lume, drumurile <...> erau pline cu căruțe, și a rămas tot”.

Acest bombardament pe Nistru este menționat de toți interlocutorii noștri și tot de la ei aflăm că evreii localnici au părăsit târgul. În consecință, putem conchide că evreii care au fost omorâți în masă de bombardamentul german erau dintre cei mânați de război să se retragă din fața trupelor germane, știind deja de pericolul „soluției finale”, sau puteau fi din convoaiele celor deportați în Guvernământul Transnistriei. Aceste fapte necesită studii amănunțite și nu constituie subiectul actualei cercetări.

Șaia Kleiman, care avea pe atunci 10 ani, a suferit în lagărele din Transnistria, iar la sfârșitul războiului s-a întors la baștină: „Când am ajuns la Vad-Rașcov, nu l-am recunoscut <...> ne incendiaseră cartierul. Nici măcar nu am putut găsi locul pe care era casa noastră. Casa bunicului Șaia fusese și ea incendiată. Localnicii ne-au spus că germanii i-au ucis pe toți rabinii” [8].

După sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial comunitatea evreiască din sat practic a dispărut. În Cartea Gospodărească din anii 1945–1946, care ne-a fost oferită cu amabilitate de dna Larisa Gârnet, secretara Primăriei comunei Vadul Rașcov, am găsit câteva nume evreiești: Bekerman, Gulicin, Leșinskii, Levit, Vasiliver (două familii), Vășcăuțan și Vexler.

Valentina Rotari ne mărturisește ce ține minte și ce i-au povestit alții despre această perioadă: „După război au mai rămas câteva case evreiești. Taman drumu central, iată merge de la Socola, și prin satul Vadul Rașcov, așa, și iată, în partea de jos, dinspre Nistru, au rămas, a lui Fridel era casă, un evreu, a ltei Marcovna, învățătoare, evreică și ea, o familie de evrei așa mai săraci erau acolo <...> unii dintre ei (evrei – n.n.) s-au dus, alții au murit, și aici după război să vină s-așeze n-au mai venit”.

Petru Luca vorbește despre faptul că imediat după război câțiva evrei se întorseseră totuși în sat: „Ei au fugit, de amu după război au mai venit vreo doi înapoi aicea, venise vreo patru. Bariz era unu, Ita Marcovna, ea și pe mine m-o învățat, Ghenea Hilevna, era cu o soră, aceea era soră medicală, da Ghenea Hilevna era învățătoare la Climăuți, da Dima Hilevna era soră medicală... ele erau două surori, au trăit aici unde-i Cunea acum, la gazdă. Ita Marcovna avea doi băieți, Iașa și Morcic”. Mihai Beldiman enumeră aceleași persoane și ne relatează un episod mai special: „Cei care au fost aici, niciunul n-a venit înapoi. Fridl nu știu de unde o venit cu Molka, Beila, nu știu. Da în Vadul-Rașcov spun că-venise Fridl și Ienic. Ienic avuse tatuaj din konțlagheri, în Buchenwald o șezut. Că eu îl întrebam, el era parikmaher, mă freza, tata lui Morcic, Bercovici, soțul învățătoarei Ita Marcovna. El mi-o povestit că o stat în konțlagheri, în Buchenwald o fost și avea număr tatuat pe mână”.

Valentina Rotari își amintește de perioada copilăriei, deloc ușoare, din anii de după război: „Eu țin minte că după război, eu ăș copilul anilor de război, partea ceia a satului erau ruini. Și dacă vorbim noi astăzi, unde te duci, cel din mahala de jos spune: mă duc în centru. El nu spune că mă duc în mahalaua de sus, dar că «mă duc în centru»... De ce? După război oamenii trăiau greu, și ei n-au putut ca să se acomodeze repede și să construiască case, aici mai mult s-au

construit instituțiile de stat. Înțelegeți? Că o parte din instituții au fost plasate în casele care au mai rămas, poate care a fost școală și a mai rămas, dar dacă nu, au construit ei altele. De aceea cea mai mare parte a locuitorimii trăiește în partea de jos a satului. <...> aicea ăș școlile, magazinele principale, aici, în partea evreiască a satului. De fapt asta și este partea evreiască a satului”.

În prezent, în Vadul-Rașcov nu mai există familii de evrei. Au ars casele din mahalaua evreiască. Acolo unde a fost sinagoga cea mare, construită și de bunicul lui Ihil Șraibman, astăzi este școala. S-au mai păstrat doar farmacia, iar pe malul Nistrului – câteva fragmente din baia ritualică (mikva). Sătenii mai țin minte unde erau casele evreilor, locul unde a fost „banca” (îtovărășirea de economii și împrumut), oloinița, morile pe Nistru, crama și beciurile evreilor.

Istoria evreilor din târgul Vadul-Rașcov, ca și a majorității comunităților evreiești din Basarabia, a cunoscut perioade diferite, de dezvoltare și creștere, alternate cu cele de regres și drame. Pe tot parcursul șederii evreilor pe aceste pământuri, li s-au schimbat legi, le-a fost modificat de nenumărate ori statutul șederii, ei au trecut prin revoluții și războaie, crize sociale și economice. Dar, în ciuda cataclismelor, evreii au lăsat în urma lor un patrimoniu cultural, o dezvoltare economică și o memorie comună. Locuitorii din Vadul-Rașcov sunt conștienți de importanța faptului că altădată satul a fost locuit de o comunitate mare de evrei, de aportul acesteia la dezvoltarea satului. Valentina Rotari și alții sunt de părere că satul a avut de pierdut mult, economic și cultural, din cauza plecării evreilor: „... dacă vorbim despre Vadul-Rașcov astăzi, cu părere de rău, îi cu mult mai slab dezvoltat decât Vadul-Rașcov de atunci! <...> din punct de vedere cultural, eu plec de la cultură <...> E vorba despre intelectualitate, că exista intelectualitate, atât din rândurile evreilor, cât și din rândurile moldovenilor”.

Precizăm, în concluzie, că studiul de față este o încercare de reconstituire a trecutului comunei Vadul-Rașcov și se bazează pe cercetările de teren ale autorului care, prin prisma istoriei orale, a elucidat aspecte legate de cultura spirituală și materială a comunității, relațiile interreligioase și contactele interculturale. Intenția noastră a fost de a reproduce mediul cultural, viața de zi cu zi asociate cu evenimentele importante din istoria fostului târg. În opinia noastră, materialul factologic acumulat are valoare etno-culturală și importanță pentru studierea istoriei și patrimoniului localității. Totodată, aceste cercetări, care sunt în desfășurare, au și aplicabilitate practică, deoarece amintirile localnicilor pot servi la completarea informațiilor și la alcătuirea unui ghid turistic al regiunii.

BIBLIOGRAFIE

1. Armbruster A., Berindei D. Enciclopedia istoriografiei românești. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978. 470 p.
2. Arbore Z. Dicționarul geografic al Basarabiei, București, 1904. 231 p.
3. Jana Henryka Müntza podróże malownicze po Polsce i Ukrainie, 1781–1783, album ze zbiorów Gabinetu Rycin BUW, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1982. 354 p.
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 12, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1914, [online] http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XII/888 (consultat: 14.12.2022).
5. Nistor I. Istoria Basarabiei. Cernăuți, 1923. Cartea Moldovenească, 1991. 457 p.
6. Spiski naselennykh mest Rossiyskoy Imperii, III. Bessarabskaya oblast', Sankt Peterburg, 1861.
7. Recensământul general al populației din 29 decembrie 1930, vol. 2 partea I, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.
8. <https://www.centropa.org/en/biography/esiah-kleiman> (consultat: 14.12.2022).
9. <https://www.centropa.org/en/biography/ihil-shraibman> (consultat: 14.12.2022).
10. <https://www.centropa.org/en/biography/raisa-roitman> (consultat: 14.12.2022).
11. https://www.jewishgen.org/Yizkor/pinkasromania/rom2_00350.html (consultat: 14.12.2022).
12. http://www.rujen.ru/index.php/БАДУЛ_РАШКОВ (consultat: 14.12.2022).
13. Indicatorul localităților din România. Datele recensământului din 6 aprilie 1941, Imprimeria Institutului Statistic, 1943. 1024 p.

Tudor Cataraga. *Revelație*, 55 × 22 × 18 cm, bronz, lemn, 1993.